

A félreértés mint nyelvi stratégia alkalmazása a verbális humorban

A jelen tanulmány egy olyan kognitív szemantikai kutatás része, amely a félreértés jelenségét a magyar nyelvben vizsgálja, és a téves következtetéseknek az arisztotelészi logikai hagyományban gyökerező értelmezését, a kognitív nyelvészet elméleti megközelítéséből új alapokra helyezi. A vizsgálat valószínűsíti, hogy a félreértés nyelvi kommunikációs stratégia szerepét is betöltheti a nyelvhasználatban. Kabaréjelenetek, illetve stand-up comedy történet kognitív szemantikai elemzésével készített esettanulmányokon keresztül ismerteti a félreértésnek a verbális humorban betöltött szerepét. Bemutatja a félreértés mint stratégia létrehozásában alkalmazott mentális és társas műveleteket, melynek keretében alkalmazza a funkcionális irányú pragmatika és a kognitív pszichológia szempontrendszerét is. Összességében a félreértés mint stratégia megalapozását célozza a nyelvészeti kutatásokban.

Kulcsszavak: félreértés, nyelvi stratégia, verbális humor, funkcionális kognitív nyelvészet, funkcionális pragmatika, kognitív pszichológia, mentális és társas műveletek

1. Bevezető

A tanulmány a magyar nyelvben vizsgálja a verbális humor és félreértés jelenségét a funkcionális kognitív nyelvészet elméleti keretének megfelelően (Langacker 1987; Tolcsvai Nagy (szerk.) 2017). A tágabb elméleti keretet a funkcionális irányú pragmatika és a kognitív pszichológia szempontrendszer adja. A humor fogalom használatában az egyik legelterjedtebb humorelmélet, az „össze nem illés”-elméletét (Incongruity Theory) veszem alapul, mely szerint a humor az elvárások és a váratlan fordulat össze nem illéséből jön létre (Smuts 2009). A verbális humor irodalma sokrétű és kidolgozott, a jelen tanulmány szempontjából itt kiemelem a kognitív nyelvészeti keretben való értelmezését (Palágyi 2016: 332-346), a humorértelmezési stratégiák kognitív aspektusainak vizsgálatát (Schnell 2008: 240-248), az iróniával való kapcsolatát (Tátrai 2017: 899-1058), valamint a közmondásokban való jelenlétének kutatását (T. Litovkina 2013: 243-268). A félreértés fogalmát a következőképpen alkalmazom: a nyelvi félreértés azt jelenti, hogy a szöveg (diskurzus) lényegi értelmezése sérül: a hallgató a beszélő által létrehozott szövegnek a beszélő (feltételezhető vagy azonosított) szándékától eltérő más, lehetséges jelentést tulajdonít, és a két jelentés között ellentmondás van (vö. Nagy 2021a., 2021b). A félreértés (misunderstanding) vizsgálatával a hazai és a nemzetközi pragmatikai irodalom elsősorban az interkulturális érintkezés körében, valamint a gender témakörben foglalkozik (vö. Boromisza 2003; Csontos-Dér 2018: 78-81; Hardi 2010; Simon 2018; Szilágyi-Gál 2018; Bührig–Thije eds. 2006; House et al., eds., 2003; Tannen 2019). A vizsgálatok egyik meghatározó szempontja a közölni

szándékolt tartalom, és ezzel összefüggésben annak megítélése, hogy helyes vagy helytelen az értelmezés.

A verbális humor és a félreértés jelen vizsgálatának közös kiindulópontja, hogy a megértés folyamatában mindkét jelenség esetében a szöveg lényegi értelmezése sérül. Az alapvető különbség közöttük a megnyilatkozási szándékra vezethető vissza, melynek alapján a humor nyelvi stratégia eredményeként születik, míg a nyelvi félreértés a dinamikus kontextuális hozzáigazítás művelete során következik be, a beszélő részéről nem szándékoltan. A dolgozat azt vizsgálja, hogy e jelenségek működési mechanizmusában milyen tényezők játszanak szerepet a jelentések közötti ellentmondás megvalósulásában, azonosítható-e a félreértés jelenléte a verbális humorban, illetve tekinthetünk-e stratégiai elemként a félreértés jelenségre.

A verbális humorral és félreértéssel összefüggő elméleti háttérfeltevéseket, valamint a jelenség kognitív szemantikai megközelítését a második fejezet vázolja. Az elemzés tárgyának választott két kabaréjelenet, illetve egy stand-up comedy történetből vett részlet alapján készített esettanulmányokat a harmadik fejezet mutatja be. A tanulmányt záró negyedik fejezet rövid összefoglalást ad a félreértés mint nyelvi stratégia kognitív szemantikai vizsgálatának eredményéről.

2. Elméleti háttérfeltevések

Közös kiindulópont a (verbális) humor és félreértések vizsgálatában, hogy a logikai hagyományra épülő általános megközelítés e jelenségeket a téves következtetésekre, a hibákra vezeti vissza. Ugyanakkor a vonatkozó jelenlegi szakirodalom és az újabb nyelvészeti vizsgálatok a szemantikai és a pragmatikai tényezők szerepét szemléltetik az alkalmazásukban. Kognitív szempontból lényeges, hogy az emberi gondolkodás többnyire rutinokra, mintákra, sémákra épül, és humoros hatás a séma megsértésével alakul ki prototipikus esetekben (vö. Nasinszky 2012: 122). A fogalmi alapú félreértések megkülönböztetése a tisztán logikai alapú téves következtetésektől, illetve a fogalom elhatárolása a félrevezetés és a félremagyarázás fogalmaktól, szintén motivációt adhat további kutatásoknak ezen a területen (vö. Nagy 2021a).

A humorértelmezések és a félreértés értelmezésére vonatkozó kutatások e jelenségek forrását tendenciaszerűen valamely (feltételezhető vagy azonosított) ellentmondásban látják (vö. bevezető). A humor vonatkozásában Lendvai Endre megállapítását említem: „A humor az emberi intellektus része, képesség vagy annak megnyilatkozása, mely a jelenségekben, azok összefüggéseiben felfedezett [felfedezni vélt] ellentmondásokat kedélyes beállítással tárja elénk” (Lendvai 1996: 17). A félreértés koncepciójára vonatkozó nyelvi vizsgálatok alapján, az interkulturális érintkezés során információátvitelből (pl. nyelvi-kulturális különbségből adódó bizonytalanság, kommunikációs viselkedés), vagy a társalgó felek közötti nyelvhasználati különbségekből (pl. különböző anyanyelvek közötti eltérések, szaknyelvi nehézségek különböző hivatást gyakorlók között, társadalmi nemek közötti kommunikációban eltérések) adódik a félreértés, a megnyilatkozásnak tulajdonított jelentések között ellentmondás van.

További hasonlóság e jelenségek között, hogy a szemantikai vizsgálatuk a megnyilatkozási és a befogadói oldalt is érintik. E ponton érdemes tisztázni a humor fogalmának kapcsolatát a főbb társfogalmakkal (komikum, vicc, irónia, gúny, szatíra). Az elmeél (acumen), a komikum, a humor és a nevetés (risus) címmel megjelent tanulmányában, meggyőzően

bizonyítja Adamikné Jászó Anna, hogy a humor mint generikus fogalom elterjedt a közfelfogásban (pl. „humorkonferencia” elnevezés), azonban e fogalom csak kései eredetű, mintegy kétszáz éves. Az ókori eredet a nevetségesség (természetével), a szellemesség fogalmakkal társította, és többek között olyan ismertetőjegyekkel illette, mint hogy a nevetésnek is van etikája (nem lehet sértő, gúnyos, helyette tapintatra, önmérsékletre van szükség), emellett rokonszenvet vált ki, a befogadó személyének szerepe is fontos (l. Adamikné 2018: 21). Lényeges az az érzelem, amellyel a humor a megnyilatkozás tárgyához viszonyul (l. a humor „sorsézés, rokonszenvből fakad”, Sík 1943 II: 259; „a humor fájdalomból ered”, Arany 1962: 543; „a dolgok derűs szemlélése”, Retorikai Lexikon 2010: 532; „kedélyes beállítás”, Lendvai, l. fentiekben). Kognitív keretben ezek a megállapítások a humorhoz társuló **megnyilatkozó attitűd**ökként értelmezhetőek, melyeknek hozzáadott értékük van a társfogalmakéval összevetve. A komikumhoz társuló megnyilatkozó attitűd (komédia, idesorolható a vicc, mely a verbális humor egyik prototípusának is tekinthető, vö. Palágyi 2016: 335), hogy tisztán nevettet, amihez nem vegyül keserű érzelem, illetve a szatíráé a korrekció, az iróniában¹ megnyilvánuló tréfa önmaga kedvéért való, könnyen félreértheti a befogadó (Adamikné 2018: 8-9), a gúny ellenszenvet foglal magában, valamint működésében reflektál valamire válaszul, Sík 1943 II: 259). Mindezen attitűdök megnyilvánul(hat)nak valamilyen mértékben a humorban, mégis különbözik ezektől. A humor funkciója a megnyilatkozó és a befogadó közötti dinamikus jelentésalkotás folyamatában az, hogy együtt megismerjék és megértsenek valamit a világ történéseiből. A jó humor megnyilatkozó attitűdje szerint mindenképp rokonszenvet ébreszt, sorsközösséget vállal, illetve derűsen szemléli a dolgokat, és eszerint kerül kapcsolatba a **befogadói elvárással**, melynek során az egyén tapasztalataival összevetve és a **normák** (Tolcsvai Nagy 1998) keretein belül, megítéli a humoros szöveg tartalmát. Ilyen esetekben a megnyilatkozó tudatosan alkalmazza a **humort mint nyelvi stratégiát** a közös megértés folyamatában (megj.: a humor nem mindig szándékoltan jön létre, pl. egy probléma tárgyilagossá elbeszélése során előfordul, hogy az elvárható empátia helyett humoros hatást vált ki). A megnyilatkozó attitűdre visszavezetett humorértelmezés kapcsolódik annak a kérdésnek a megválaszolásához, miért humorosak egyes hibák, míg mások nem, melyet napjainkban Jonathan Silvertown (2020) evolúcióbíológus vet fel interkulturális megközelítésben.

A **humor mint stratégia** megközelítést többek között Schirm Anita (2010; 2019) és Schnell Zsuzsanna (2008) helyezték a nyelvészeti kutatások látóterébe. A jelen dolgozat ehhez a tematikához kapcsolódik, és a nyelvi félreértés jelenség szerepét mutatja be a verbális humor hatásmechanizmusában (l. 3. fejezet, kabaréjelenetek elemzése kognitív szemantikai keretben). Míg a félreértések vizsgálatában lényeges e jelenséget a félrevezetés és a félremagyarázás fogalmaktól elhatárolni, a kabaré műfajában a közönség mint befogadó önként vállalja, hogy részesül a befolyással átszótt közös jelentésalkotás folyamatában. Nyelvi fordulatokra (játékokra) épülő diskurzus valósul meg a kabaré előadói (továbbiakban: előadók) és a közönség között, melyben utóbbi a goffmann-i értelemben vett *arcfenyegetés* nélkül vesz részt. A kabaré műfajának egyik jellegzetes ismertetőjegye, hogy a szöveg jelentése **másodlagos jelentéseken** keresztül bontakozik ki, aminek a feltárása a közönség számára extra mentális erőfeszítéssel, egyúttal intellektuális élménnyel (aha-élmény) járhat együtt.

¹ Az irónia fogalmát funkcionális kognitív nyelvészeti keretben Tátrai Szilárd megfogalmazásában jegyzi az irodalom (vö. Tátrai 2017: 1068).

Ezzel összhangban a kabaréjelenetek előadóinak megnyilatkozási attitűdje a közönséghez való viszonyulásukban, hogy egy *kikacsintó (önironikus) perspektívából* (Szilágyi-Gál 2018: 102) viszik színre a jelenetet. (Az előadók megnyilatkozási attitűdje egymással szemben mindig a kontextustól függően alakul.) Mivel a félreértés a félrevezetés által, annak előzményeként is megvalósulhat, így e tanulmányt nem szűkítem le kizárólag a félreértések vizsgálatára (vö. 3. fejezet, 2. kabaréjelenet). Az előadók non-verbális jelekkel alátámaszthatják vagy felülírhatják (további humorforrás) a nyelvi humor jelentését (kivétel például a rádiókabaré), melyet a vizsgálat csak érinti.

A jelen vizsgálat a funkcionális kognitív nyelvészet keretében készült, mely használatalapú, a nyelvtani leírás fő területeit átfogóan közelíti meg, a prototípuselv szerint szerveződő kategóriákból indul ki, feltárja a séma (l. Tolcsvai Nagy 2013: 385) és a megvalósulás egymáshoz való viszonyát a szövegvilágban. A kutatás eddigi eredményei alapján a félreértés jelenség azonosításában és értelmezésében a valószínűsítés művelete, valamint a metapragmatikai tudatosság meghatározó szerepet töltenek be (Nagy 2021b). A kutatás célja tovább árnyalni a félreértés jelenség értelmezését, ideértve az iróniával való összefüggését esettanulmányok készítésével.

3. Esettanulmányok – kognitív szemantikai elemzés

Az elemzett példaszövegek részint kabaréjelenetek (Hacsek és Sajó; Aradi-Varga), melyek a műfaj keretei között a beszélt, dialogikus (párbeszéd), tervezett szövegtípusba tartoznak, a szöveg kidolgozott szerkezetre épül, az előadók típusfigurákat visznek színre (prototipikus esetben politizáló jelleggel), többé-kevésbé követik az erre a célra előzetesen megalkotott szöveget, helyszíne többnyire a színház és színházi kellékekkel egészíthetik ki a műsort (kivétel pl. a rádiókabaré). A harmadik példaszöveg egy stand-up comedy elbeszélésből (Fábry Sándor) vett részlet, mely a beszélt, monologikus, spontán szövegtípusba tartozik, a humorista egyedül, leggyakrabban kellékek nélkül (esetleg tv stúdió környezetben), közvetlenül a közönséghez szólva adja elő a másoktól hallott, vagy saját maga kitalált, közérdeklődésre számot tartó (pl. politizáló utalásokkal átszótt) történeteket előadás keretében, sem a szövegre, sem a helyszínrre vonatkozóan nincs kötöttség. Mind a két műfajnak (kabaré, stand-up comedy) jellegzetessége, hogy társas interakcióba lép közvetett módon a közönséggel (személyes jelenlét, illetve online közvetítés útján). A személyes részvétel lehetőséget kínál a befogadók számára, hogy valós időben közvetlen reflektáljanak az elhangzottakra (pl. nevetés, taps, illetve ezek hiánya), ami teret adhat a humoristának a dinamikus kontextuális hozzáigazítás műveletére a műfaji kötöttségtől függően (pl. szupraszegmentális tényezők, non-verbális jelek, ill. spontán asszociációk). A közönség reakciójának hatása hosszabb távon mérhető a műsorfolyam tematikájában, az adások számában, illetve kedvezőtlen fogadtatás esetén adott jelenet nem kerül adásba.

3.1. Az első esettanulmány bemutatása

Részlet a Sas-kabaréból (2015):²

Szereplők: Hacsek szerepében – Sas József színész (továbbiakban: H.),

Sajó szerepében – Beregi Péter színész (továbbiakban: S.);

A kávéházi jelenet témája a telefon lehallgatása.

1. S: Hol járt, hogy nem láttam a legutóbbi korrupciós botrány óta?
2. H: Hagyjon engem békén. Sehol, hazamentem, bezártam az ajtót. Senkit nem engedtem be a lakásba.
3. S: Magányra vágyott?
4. H: Nem, jött a villanyszámlás.
5. S: Na, jól van, azért telefonozhatott volna.
6. H: Hogyne. Az hiányzik, lehallgatják a telefonomat.
7. S: Honnan veszi ezt a marhaságot?
8. H: Beszélgettem a Sipekivel telefonon. Egyértelműen és világosan megállapítottam, hogy lehallgatják a beszélgetést.
9. S: Ki hallgatná le a maga beszélgetését?
10. H: A Sipeki.
11. S: Na, idefigyeljen, Hacsek. Én rájöttem egy nagy igazságra.
12. H: Mondja-mondja.
13. S: Én vagyok a barom, hogy leállok magával beszélgetni.
14. H: Kő esett le a szívekről, hogy ezt a maga szájából hallom.
15. S: Ha annyira fél, hogy lehallgatják a telefonját, mér nem vesz mobiltelefont? Azt nehéz lehallgatni.
16. H: Már gondoltam rá. De akkor, hogy tudok beszélgetni a Sipekivel?
17. S: Ne őrjítsen már meg. Csak a Sipeki fogja hallani, más nem.
18. H: Erről van szó. Akkor én hogy hallom, amit a Sipeki mond?
19. S: Na, jó, slussz, téma befejezve. Kész, ennyi.

A Hacsek és Sajó-jelenetek párbeszédés dramaturgiáját a magyar kabaré klasszikusai között tartják számon. E két szereplő alakja fogalommá vált, jelenetük jellegzetes helyszíne a kávéház, ahol heves vita közben osztják meg egymással gondolataikat. A figurákat Vadnay László író, humorista, forgatókönyvíró hívta életre, a jelenetek e típusából több mint ezret írt.

Az idézett szöveg szerkezeti felépítése három nagyobb egységre tagolódik tartalmi szempontból:

1. a diskurzus felvezetése (1-4. forduló);
- 2-4. a diskurzus tárgya: a telefon lehallgatása (5-10.; 15-19. forduló);
3. a telefon használatára épülő tematika közötti átvezetés (11-14. forduló).

² A kabaréjelenetből vett részlet saját lejegyzés, A magyar helyesírás szabályai tizenkettedik kiadása szerinti, de az elhangzottakban jellegzetes nyelvi formákat megőriztem (pl. *miért* helyett: *mér*). Forrás (videóanyag): <https://www.youtube.com/watch?v=cmjKmhzyw8> (0:20-1:30 perc).

Az első forduló alárendelő összetett mondata „in medias res” indítja a társalgást, az üdvözlés kihagyása és a felülírás műveletével (*nem láttam*) egybekötött kérdő mondatípus sugallja, hogy a diskurzus résztvevői ismerik egymást. A *lát* ige kontextus nélküli jelentése érzékelés, egy élőlény (prototipikusan emberi lény) valamely tárgyat, folyamatot érzékszerveivel felfog és mentálisan feldolgoz (vö. *hall*, 17-18. forduló), a jelen szövegkörnyezetben azonban egyértelmű jelentést foglal magában ‘vki találkozik valakivel’. Ezt a jelentést egyértelműsíti a deixis nyelvi művelete (*a legutóbbi korrupciós botrány óta*), amely bevonja a diskurzus értelmezésébe azokat a kontextuális ismereteket, amelyek a beszédesemény tér- és időbeli, valamint szociokulturális viszonyainak a feldolgozásából származnak. A *legutóbbi* időre utaló határozószó ebben az esetben diskurzusdeixisként funkcionál, a szereplők közötti korábbi diskurzusra vonatkozik, a jelenlegi közvetlen előzményeként, emellett implicit utalás a felidézett esemény (korrupció) ismétlődő jellegére. A FELIDÉZÉST egy konkrét múltbeli esemény előhívásának igénye motiválja, ami a szövegtopik (*korrupciós botrány*). A megnyilatkozó, Sajó szerepében, a közönség tudását aktiválja a *korrupció* fogalomról, amihez megkönnyíti a hozzáférést a konceptualizáció síkján (KOGNITÍV SZALIANCIA) azzal, hogy a *botrány* negatív értékattitűdöt jelölő kifejezéssel társítja a fogalmat a jelzős szerkezetben. Ezáltal a közönségnek a séma (tudáskeret, eseményszerkezet) feldolgozásakor nem szükséges nagy mentális erőfeszítéseket tenniük. A kognitív szaliancia a *korrupció* fogalommal párhuzamosan aktiválhatja a közönség kontextuális ismereteit a történelmi tapasztalatokról, illetve a Sas József által képviselt politikai humorra vonatkozóan. A beszédesemény és a reprezentált esemény (*korrupciós botrány*) közötti deiktikus kapcsolat (*a legutóbbi*) TÉR- ÉS IDŐBELI KONTIGUITÁSON alapul, és a deiktikus központ áthelyeződik a diskurzus másik szereplőjére, Hacsekra, a megnyilatkozó rögzített tájékoztatósi pontjához képest (EPISZTEMIKUS LEHORGONYZÁS), ami a megnyilatkozó kritikai attitűdjét jelöli (METAPRAGMATIKAI TUDATOSSÁG). Hacsek reflexiója erre a teljes elutasítás (*Hagyjon engem békén*), ezt a tagadósók halmozásával teszi még inkább explicitté (l. 2. forduló). A *sehol* tagadósó mondatértékű, és felülírja az első fordulót, amit egy nézőpontváltás követ (azért nem találkoztak Sajóval, mert ő bezárkózott a lakásba). Sajó, aki a kritikai attitűdjét végig fenntartja a diskurzus során, és az IRÓNIA alkalmazásával érvényesíti (l. 3., 5., 7., 9., 15., 17. forduló), a harmadik fordulóban úgy viszi színre az ok-okozatra vonatkozó érdeklődését, hogy közben sémát sért: a *magány* fogalmi jelentésének inherens része, hogy tartós, negatív érzelmi állapot, erre az ember nem vágyik (helyette: csendre, egyedüllétre, többnyire rövidebb időre), ezzel ellentétben próbálja elkerülni, amely ellentmondás humoros hatást válthat ki a közönségben. A 4. fordulóban a *nem* mondatértékű tagadósó felülírja a 3. fordulóban felkínált befogadói értelmezést, amit a szövegvilágban téma- és nézőpontváltás követ. Ennek keretében egy harmadik személynek, a villanyszámlásnak a színre vitele a referenciális jelenetben aktiválja a leolvasáshoz kapcsolódó forgatókönyvet a közönség számára (a fogyasztás bemutatása, helyhez és időhöz kötöttség, a villanyszámla kifizetése, ill. annak elmulasztása). A humoros hatást kiválthatja a jelentősen eltérő olvasata a bezárkózásnak (botrány utáni elszigetelődés; villanyóra leolvasása), a váratlan fordulatot a rövid, tömör mondatszerkezet fokozza. Arról, hogy a téma- és nézőpontváltás eredményesen zárult, az 5. forduló ad visszaigazolást (*Na jól van*), amit az *azért* határozószói vonatkozó névmás árnyal, melynek szerepe az összetett mondatokban a kötőszavak szerepével azonos (l. Keszler 2002: 228), jelen esetben ellentétet fejez ki (vö. *de*), kritikai attitűdöt jelöl, és iróniával párosul. A humoros hatást a „telefonoz” régies stílusárnyalata

válthatja ki, ami egyébként a szövegvilág történeti idejéhez van igazítva. A *hogyne* módosítószó elsődleges jelentésében a megnyilatkozó episztemikus bizonyosságát jelöli (vö. *feltétlen*), a 6. fordulóban viszont az új téma (váratlan fordulat) bevezetését készíti elő, amihez elvárás társít, funkciója a soron következő mondatok megerősítése, nyomatékosítása, amit a prozódia is jelöl. Ezt fokozza a következő tagmondat (*Az hiányzik*), amely állítás implicit tagadást foglal magában, a befogadó kiegészíti a mentális feldolgozás során a nyelvtudása alapján: *az [nem] hiányzik*. A mutató névmás (*az*) kataforikus funkcióban koreferenciális viszonyt alkot a *telefonozhatott volna* antecendenssel (l. 5. forduló), így a felülírás művelete a telefonálásra vonatkozik a kontextusban.

A szöveg 2. és 4. szerkezeti egysége (l. fentiekben) a *korrupciós botrány* szövegtopikához kapcsolódó *lehallgatás* sémát mozgósítja a közös referenciális jelent értelmezésében, aminek jelentése a kontextushoz van igazítva: 1. <telefonbeszélgetést> a vonalba titkon bekapcsolva végighallgat (l. ÉrtSz. 809). A nyelvi humor csúcspontja a 10. fordulóban van: Sipeki egyrészt beszélget Hacsekkel, és hallja, amit mindkettő mond, másrészt ezáltal mintegy „lehallgatja”, amit Hacsek mond. Ezzel a **telefonbeszélgetés sémája sérül** (a hallgató személye megegyezik a lehallgatóéval). A jelen tanulmány szempontjából ez lényeges, mert a nyelvi humor háttérében egy félreértett helyzet bontakozik ki a közönség számára a telefon lehallgatásához kapcsolódóan (l. 8-10. forduló), ami a sématorésen keresztül válik hozzáférhetővé, azonban ezt megelőzően nyelvileg több tényező együttes jelenléte már valószínűsíti. **Egyezkedés** indul a lehallgató személyéről (*Ki hallgatná le a maga telefonbeszélgetését?*, l. 9. forduló). **Bizonytalanságot** tart fenn Hacsek állításaiban a lehallgatásban résztvevők számára vonatkozóan, ami nyelvileg a *lehallgatják* ige jelentésösszetevői közül a figurák (résztvevők) kidolgozottságán alapul: *lehallgatják* (l. 6. forduló); *egyértelműen és világosan megállapítottam, hogy lehallgatják* (l. 8. forduló) – az ige mindkét esetben 3. személyre vonatkozik általánosító értelemben valaki(k), és nem utalnak konkrétan a résztvevők számára (egy vagy több személy). Az olyan kifejezések, mint *egyértelműen, világosan* inkább a többes számot implikálják. Az általánosító jelleg és a többes szám **ellentmondásba** kerül a konkrétan egy személyt megnevező állítással (l. 10. forduló, *A Sipeki*), ami a félreértést valószínűsíti. A bizonytalanságot az **irónia** sajátos módon aknázza ki (*Ki hallgatná le a maga beszélgetését?*, l. 9. forduló), a feltételes módban (-ná módjel) lehorgonyzott kérdő mondat a nyomatékosított állítástól (*lehallgatják*) **értelmezésbeli, értékelésbeli távolságot** tart azáltal, hogy elválasztja egymástól a megnyilatkozó perspektíváját (Hacsek) és az adott reprezentációban érvényesülő perspektívát (PERSPEKTIVIZÁCIÓ). Ezáltal a közönség számára **feltűnővé (gyanússá)** teszi a közölt információt, valamint előkészíti a humoros hatást. A szöveg 2. szerkezeti egységének ironikus zárása (l. 10. forduló) által valószínűsíthető a félreértés.

A szöveg 3. szerkezeti egysége tudatosítja a közönségben az értelmezésbeli és értékelésbeli távolságot a telefonbeszélgetés reprezentációjának Hacsek általi kiindulópontjától, ezáltal implikálja a lehallgatás mint félreértett helyzet értelmezést. Átmenetet képez a megelőző és a következő kompozitumszerkezetek között, ezzel teret ad a humor keltette feszültség levezetésének. A megnyilatkozó (Sajó) metapragmatikai tudatosságát jelzi, hogy reflexíven viszonyul Hacsek értelmezői tevékenységéhez (*Na, idefigyeljen*, l. 11. forduló). A referenciális jelenet személyközi viszonyát az én, itt és most kiindulópontból teszi hozzáférhetővé (*Én rájöttem egy nagy igazságra*, l. 11. forduló; *Én vagyok a barom, hogy*, l. 13. forduló). Az *én* prototipikus deiktikus kifejezés kétszer kerül

mondatkezdő pozícióba, a 13. fordulóban fordított szórend követi, ez esetben a grammatikai szerkezet is hozzájárul a jelentésadáshoz, mivel „egy grammatikai szerkezet inherensen szolgálja a szemantikai tartalom strukturálását” (Langacker 1987: 38). A fordított szórend szembeállítást fejez ki (én és nem te), amire a diskurzusban nyelvi humor épül (*Kő esett le a szívemről, hogy ezt a maga szájából hallom*, l. 14. forduló). A figyelemirányítás folyamatában az *ezt* mutató névmás kataforikus funkcióban koreferenciális viszonyba lép a kontextusban a megnyilatkozóhoz (Sajó) lehorgonyzott antecendenssel (*barom*), amihez kapcsolódó megnyilatkozó attitűdjét Hacsek a közös referenciális jelenetben a megfigyelés tárgyává teszi egy hiányos szólásban: (*nagy*) *kő esett le a szívemről* (jelentése: megkönnyebbülés). Ezt követően a szembeállítás műveletét játékba hozza egy másik szembeállítással *a maga szájából* (és nem az enyémből) *hallom*, miközben a tudatosság szubjektumát áthelyezi Sajóra. Mivel a szólások (a közmondásokhoz hasonlóan) általánosan ismert, formailag állandósult szövegek, így a beszélők elvárásokat támasztanak azok grammatikai, lexikai, szemantikai, pragmatikai jellemzőivel és funkcióival szemben. Ennek kapcsán a verbális humor egyik kiindulópontja, hogy nem teljesíti az elvárást, amivel humoros hatást hoz létre (vö. Norrick 2007: 302-306). A hiányos szólás erre példa a szövegben.

A szöveg 4. szerkezeti egysége ismét a telefonbeszélgetés lehallgatása köré szerveződik (vö. 2. szerkezeti egység). A megnyilatkozó (Sajó) a félelem előfeltételezéséből kiindulva (*ha, annyira*) helyezi a figyelem előterébe a mobiltelefont (a vezetékes helyett), ami felfogható a félreértés tisztázására tett mentális erőfeszítésnek (vö. a félreértés jelenség azonosítása, értelmezése a valószínűsítés műveletén alapul, 2. fejezet). Ennek a felkínált értelmezési alternatívának az implicit felülírását jelenti a *Már gondoltam rá* mondat (l. 16. forduló), aminek jelentése kontextus nélkül a kognitív igével kifejezett mentális folyamatra irányul, a megvalósulás dinamikájában azonban 'nem jó ötlet' értelemben érvényesül (az intonáció is ezt az értelmet erősíti). A közös jelentésalkotás folyamatában a humor abból születik, hogy a *hall valaki valamit* ige eseményszerkezete nincs kellően kidolgozva, **a tárgy nincs lehorgonyozva a közös referenciális jelenethez**. Parttalan egyezkedés indul a mobil és a beszélgetés egymáshoz való viszonyáról, ami aktiválhatja a közönség tudáskeretét arról, hogy nagyjából a mobilok hazai elterjedésének kezdetére tehető a szövegvilág ideje, ami a mobilhasználathoz kötődő **ismerethiány** értelmezést implikálja. Ezek a tényezők együttesen félreértéshez vezethetnek. A *na* diskurzusjelölő több helyen előfordul a szövegben, a diskurzus adott részlete és a megnyilatkozó közti viszonyt jelöli, nyomatékosító, érzelmkifejező funkciója van. A megnyilatkozó attitűdje elfogadást fejez ki az 5. fordulóban (*Na, jól van*), fokozó szerepet tölt be és kritikai attitűdöt jelöl a 11. fordulóban (*Na, idefigyeljen, Hacsek*), és távolságtartásra utal a diskurzust záró, 19. fordulóban (*Na, jó, slussz, téma befejezve. Kész, ennyi*).

Az elemzett szövegben Hacsek látszólag ártatlanul viszi félre a lehallgatás értelmét. A stratégia forrása, a jelenet szerzője Sajót is részesévé teszi a stratégiának azáltal, hogy Sajó megérti a félreértést, de nem magyarázza meg és nem teszi helyre a beszédesemény során.

A félreértés mint nyelvi stratégia jelenléte a verbális humorban a szöveg 2. szerkezeti egységében valószínűsíthető. Amint az elméleti háttérfeltevéseknél jelöltem, a félreértések azonosításában és értelmezésében **a valószínűsítés művelete** meghatározó szerepet tölt be. E kognitív művelet szerepe itt azért **hangsúlyos, mert a félreértés megvalósulásának ideje nem esik egybe a szövegvilág (megértett beszédhelyzet)**

idejével, így a félreértés nem azonosítható egyértelműen. A jelenet szereplői a közönséggel mint közvetett befogadókkal közös referenciális jelenetben a félreértést (lehallgatás) a metapragmatikai reflexió tárgyává teszik, és egyezkedés indul róla. Ennek keretében az irónia aknázza ki a félreértésben lévő lehetőségeket. Ezen felül a félreértés tisztázására irányuló mentális erőfeszítés azonosítható a szöveg 4. szerkezeti egységében, ami azonban nem hoz eredményt, viszont árnyalja a félreértés jelenség korábbi kutatási eredményeit, rokonszenvet ébreszthet a befogadóban, ha iróniával együtt jelenik meg a szövegben. A második félreértés (ki az, aki hallja a beszélgetést a mobilon, 4. szerkezeti egység) szintén az iróniával társul egyezkedés keretében. A félreértés valószínűsíthetően részint ismerethiányból (mobilhasználat) adódik, emellett azonosítható a nyelvi tevékenységben a félreértés létrejöttét támogató kognitív művelet hiánya alapján (a *hall* valaki valamit ige tárgy vonzata nincs lehorgonyozva a közös referenciális jelenethez, így nem egyértelmű, hogy mire vonatkozik). Az *erről van szó* diskurzusdeixis (l. 18 forduló) a szereplők általi közös értelmezés egyértelműségére utalna a szövegben, azonban az állítás elfogadhatósága érvényét veszti.

3.2. A második esettanulmány bemutatása

Részlet az Aradi-Varga Show kabaréjelenetéből (2021):³

Szereplők: A vevő szerepében – Aradi Tibor humorista (továbbiakban: V.),

Az eladó szerepében – Steinkohl Erika színész (továbbiakban: E.);

Aradi Tibor a jelenet felvezetőjében elmondja, hogy a pandémia miatt a nőnapról sem tudtak megemlékezni az Aradi-Varga Showban, amit ezúttal bepótolnak. A jelenet szerint ellátogatnak egy virágüzletbe, ahol kivételesen nem Varga Ferenc József lesz a partnere, hanem a műsor állandó szereplője, Steinkohl Erika.

1. V: Jó napot kívánok!
2. E: Jó napot kívánok!
3. V: Tessék mondani, esküvői csokor van?
4. E: Igen.
5. V: És válóperi?
6. E: Az, milyen?
7. V: Hát én tudjam? – hát maga a szakember.
8. E: Válóperre nem szoktak virágot vinni.
9. V: Akkor mégis ért hozzá ezek szerint, hülye.
Na, de akkor kérek két szál szegfűt, és 10 dkg parizelt.
10. E: Ugye most viccel velem?
11. V: Igen. Kunc, kunc, kunc, kunc, kunc.
Csak a parizelt kérem, igen.
12. E: Ez nem hentesüzlet.

³ A kabaréjelenetből vett részlet saját lejegyzés, A magyar helyesírás szabályai tizenkettedik kiadása szerinti. Forrás (videóanyag): <https://www.youtube.com/watch?v=DmnFw3gRIKc> (8:38-9:46 perc).

13. V: Hanem?
14. E: Virágbolt.
15. V: Jó, ezt megbeszéltük, bár nem kérdeztem.
Akkor adja a parizelt és már itt sem vagyok.
16. E: Nem érti, hogy nem tartok parizelt?
17. V: Elég elmaradott üzletpolitika.
És az ott mi a táskáján?
18. E: Ez a tízóram, de ez nem eladó.
19. V: És tízórá után?
20. E: Menjen ki, vagy rendőrt hívok!
21. V: Na, végre, ezt akartam hallani. Ellopták a táskám, és nem tudom a számukat.

Míg az előző kabaréjelenet (l. 3.1. alfejezet) befogadói értelmezési folyamatában a kávéház helyszínéhez kapcsolódó ismeretek aktiválása nem volt szükséges, az itt elemzett szövegnél a virágüzlethez kapcsolódó sematikus tudáselemeknek (TUDÁSKERET) és a vásárlás kanonizált eseményszerkezetének (FORGATÓKÖNYV) mozgósítása érvényesül a humoros hatás elérésében. A virágüzlet fogalom központi fogalmi összetevője a fogalom lényege: 'virágot árusító eladóhely'. Ez a fogalom sémaként, tudáskeretként további fogalmakat tartalmaz: eladó, vevő, üzlethelyiség, virág, párbeszéd, eladói kínálat, fizetés, stb. Ez a séma sérül az 5. fordulóban, ahol a vevő az esküvői csokor (l. 3. forduló) mintájára alkotott szójátékkal (*válóperi*: válóper fogalom + -i melléknévképző, 'válóperre való virágcsokor') konstruálja meg elvárását a vevővel szemben. Ezt követően a humoros hatás összetett műveleti mechanizmus eredményeként jön létre. Egyrészt a vásárlás kanonizált forgatókönyvbeli eseményének ellentmondó fordulat következik be szerepcsere formájában – a megfelelő áru kiválasztásához az eladó kér segítséget a vevőtől (l. 6-7. fordulópár) –, továbbá a szerepcsere összekapcsolódik a vevő-eladó (*szakember*) szembeállításával, és ezzel összefüggésben a vevő kritikai attitűdjével, amely jelentéstartalmat a *hát* diskurzusjelölő szubjektivizált funkciója támogatja. Másrészt a válóperi csokor mint vevői elvárás **nézőpont- és témaváltást** eredményez a szövegben (l. 8. forduló), melynek keretében a *válóper* fogalmi tartománya (DOMAIN) is bevonódik a humor műveletébe, ahol **a séma sérül**, így az elvárás nem elfogadható: *Válóperre nem szoktak virágot vinni*. Az elvártságot többek között a KONVENCIONALITÁS motiválja, aminek jellemezője a fokozatiság. A konvencionalitás a kognitív grammatika keretében az, „ami közös, és amiről tudjuk, hogy közös, nagyszámú beszélő körében” (Langacker 1987: 62). A szövegtopik (válóper → virágüzlet) visszaállítás a vevőnek a saját értelmezői tevékenységéhez való önironikus reflexiója (*hülye*) kíséretében megtörténik (l. 9. forduló). A kabaréjelenet további részében (l. 9-19. forduló) a humor egyrészt a vevő **kritikai attitűdjére** épül a mondatok harmadik dimenziójában (D3, vö. Imrényi 2017: 743-759), amely kétségbevonja, illetve relativizálja az elmondottak kiindulópontjának helyénvalóságát (vö. *akkor mégis ért hozzá – na, de akkor kérek*, 9. forduló; *ezt megbeszéltük, bár nem kérdeztem – akkor adja*, 15. forduló; *elég elmaradott üzletpolitika*, 17. forduló), és implikál helyette egy másik, az előzőnél adekvátább minőségben feltüntetett kiindulópontot (parizelt vétele) az értelmezéshez, amely kiindulópont azonban a virágüzlet séma fogalmi tartományán kívül esik. Másrészt a humort az elemi mondaton belüli **kontextualizáló viszonyok** is alakítják (*ugye* – mondatbevezető típusjelölő mint kontextualizáló, 10. forduló; *most* – az „itt és most” beszédhelyzetben az esemény újratematizálása, 10. forduló;) a harmadik dimenzióban. Emellett a humor a közlési aktusra

(*vicce?*, 10. forduló; *hanem?*, 13. forduló) és döntően a felülírás műveletére épül (*nem hentesüzlet*, 12. forduló; *nem kérdeztem – itt sem vagyok*, 15. forduló; *nem érti, hogy* metapragmatikai tudatosság – *nem tartok*, 16. forduló; *nem eladó*, 18. forduló) a mondatok második dimenziójában (D2, vö. Imrényi 2017: 715-743), ehhez kapcsolódva a humoros hatás dinamikáját szövegszinten az elemi mondatok közötti kontextualizáló viszonyok alakítják (térdeixis: *ezt*, 15. forduló; *az ott*, 17. forduló). Humoros hatást válthat ki szemantikai szinten a szövegben a virágcsokor fogalomhoz társított 10 dkg parizel mellett a 2 szál szegfű is. A 17. forduló felvezeti a **második nézőpont- és témaváltással** egybekötött nyelvi humort: a tízóriai (tanulói közösségben használt fogalom a délelőtti étkezésre, a jelen kontextusban az eladó személyéhez van lehorgonyozva: *tízórain*, l. 15. forduló -m birtokos személylyel) megvásárlásának szándékát tízóra után. A humor abból származhat, hogy az ige eseményszerkezetében **az időhatározó nincs lehorgonyozva a közös referenciális jelenethez** (*És tízóra után?*, 19. forduló), ennek alapján vonatkozhat a parttalan egyezkedésre, de sugallhatja az esti találkozó szándékát a vevő részéről. **A közös referencijelenetre vonatkozó, egymásnak ellentmondó jelentésértelmezések a félreértést valószínűsítik.** Az eladó befogadói értelmezésében a vevő randevú szándékát hívhatja elő a mondat hiányos grammatikai szerkezete, amit az elsődleges jelentés szintjén a befogadó a mentális feldolgozás során implicit módon kiegészít: *És tízóra után [eladó]?*. A jelen kontextusban azonban az időhatározó jelentésének lebegtetése és az állítmány (*eladó*, itt nem az elsődleges jelentés szerinti alanyi funkcióban) hiánya, amihez a jelentés itt társul, a befogadó ismereteit mozgósítja a randevú tudáskeretéről (esti találka). Ezt az értelmezést implikálják a vevő kérdésében megfigyelhető prozódiai jegyek, majd a kérdést követően az eladó csípőre tett kézzel tett mozdulatai, valamint az előadásban tartott hatásszünet (vö. 19. forduló a videófelvételen). Ezen felül az eladónak tulajdonított randevú szándékot alátámasztja az eladó határozott elutasító reakciója – *Menjen ki, vagy rendőrt hívok!* (l. 20. forduló), felszólítás a távozásra, rendőrt hív, ami a zaklatásra utal –, szemben a jelenet végéig együttműködést mutató viselkedésével. A vevő tényleges szándékát (a rendőrség kihívása, mert eltulajdonították a táskáját) a zárómondat fedi fel (*ezt akartam hallani*, l. 21. forduló, az *akarát* egyértelműen jelöli a szándékot), amely metapragmatikai tudatosságot jelöl, a reflexió tárgyává teszi az eladó megnyilatkozási tevékenységét, egyúttal a jelen kontextusban az eladó befogadói tevékenységét is (vö. *na végre* mint a vevő szubjektív viszonyulása az eseményhez). A humor mentális feldolgozása során ugyanis elengedhetetlen a közönség részéről egyrészt a 19-20. fordulópár szemantikai újraértelmezése (**félreértés azonosítása** az eladó részéről), másrészt a teljes kabaréjelenet szemantikai átkeretezése visszamenőlegesen (**félrevezetés funkciója** a kritikai attitűddel társított sémasértéseknek a vevő részéről).

Az elemzett szövegben kirajzolódik, hogy a humor pusztán elfedi a vevő valós célját. A jelenet valóságossága abban áll, hogy a vevő egy képtelen helyzetet teremt meg és tart fent (válóperi csokor vételi szándéka) egészen addig, amíg a célját el nem éri. Az eladó próbálja feltárni a valós helyzetet, de e helyett a vevő egy másik képtelen helyzetet teremt (párizsi vételi szándéka), míg rávezeti az eladót a céljára, de azt nem a vevő mondja ki. Ennek pedig jelentősége van (stratégia).

A félreértés mint nyelvi stratégia jelenléte a verbális humorban egyértelműen azonosítható a szövegben. A nyelvi félreértés megvalósulásának ideje megegyezik a szövegvilág idejével. A dialógusban az eladó félreértését a vevő félrevezetése eredményezi, a vevő szándéka azonban a dialógus végén derül ki. A nézőpont- és témaváltásokkal

megvalósuló humor első esetben a virágüzlet fogalmi tartományának periférikus jelentésösszetevőjét érinti (válóperi csokor), a válóper fogalmi séma sérül, mivel a megnevezett tárgy fikatív, éppen ezért nincs rá fogalom sem. Második esetben a virágüzlet fogalmi tartományának a prototipikus jelentésösszetevője sérül (mi az, ami megvehető egy virágüzletben?), és ezt aknázza ki a humor. Harmadik esetben a **nyelvi félreértés** eredményezi a humoros hatást, melynek létrejöttét szójáték (*tízórai – tízóra után*), az időhatározó jelentésének lebegtetése (az *elad* ige eseményszerkezetében az időhatározó nincs lehorgonyozva a közös referenciális jelenethez, ezáltal a jelentéstartalom kételtelművé válik), az állítmány hiányából eredően a grammatikai szerkezet által implikált jelentés (adekvát implicit jelentést kell találni a megértéshez). A humor negyedik megvalósulása az elemzett szövegben a közönség mint közvetett befogadó számára a félrevezetés felfedése. Ez esetben a humor jelentéstartalma a jelenet rekurzív szemantikai újraértelmezése által válik hozzáférhetővé, a szereplő félrevezetésének ténye pedig rokonszenvet ébreszthet a közönségben.

3.3. A harmadik esettanulmány bemutatása

Részlet Fábry Sándor: A lejtő ördöge stand-up comedy előadásból (2013):⁴

Szereplő: A narrátor szerepében – Fábry Sándor humorista, író, műsorvezető, dramaturg, érdemes és kiváló művész; az általa elindított magyar stand-up comedy műfaj a Sas-kabaré által fémjelzett Mikroszkóp riválisa lett.

Az előadás témája Fábry Sándor síelése, előzetesen a sífelszerelésének összeállítása, ennek keretében elmeséli a sufni szerepét a kertjük végében.

[...] Na kérem szépen, én ebben a Bábelban félévente kétszer [...] kidobást szoktam rendezni, amelyet én recyclingnak nevezek, és ilyenkor bizonyos megkönnyebbülés vesz rajtam erőt, három köbméter cuccot kitalicskázom én a mellettünk lévő konténerbe, és este avval a jóleső érzéssel kanyarítom magamra a törpés pizsamámat, hogy "ez jó mulatság, férfi munka volt" [...] De, csak forgolódom, kiver a víz [...], mert eszembe ötlök, hogy az alig tizenhét éves olajkályha kidobása, elképzelhető, hogy elkapkodott volt. Végül is csak be van az kormolódva, hát veszünk egy kis kormot, hát bármikor elzárhatják a gázcsapot, vihar van, nincs villany, legyen egy tartalékfűtés. Cserépkályhák is vannak, de hát ki tudja, ugye, apám annak idején nadrágszíjat is hordott és hózentrógert. És ezen mi nevtünk vásott kamaszként, mire apám azt mondta: „Kisfiam, nincs történelmi tapasztalatod.” Ma már értem én. [...]

A spontán szövegtípus – a kabaré kötött szövegszerkezetével összevetve – nagyobb teret enged a befogadói képzelőerőnek (*ebben a Bábelban* – képi séma), emellett a narrátor

⁴ Az előadásból vett részlet saját lejegyzés, A magyar helyesírás szabályai tizenkettedik kiadása szerinti. Forrás (videóanyag): https://www.youtube.com/watch?v=Y_DStdI7y2Y (8:38-9:56 perc).

szabadon megválaszthatja a történetmondás dinamikáját (vö. *na kérem szépen; avval a jóleső érzéssel; de, csak* – mondatkezdő pozícióban; *végül is* – mondatkezdő pozícióban; *hát* – a történet elbeszélő jellegét erősítő diskurzusjelölő többszöri ismétlése; *vihar van, nincs villany, legyen egy tartalékfűtés* – magmondatok felsorolása, amit felszólító módú közlés követ; *kitalicskázom – magamra kanyarítom → forgolódóm → eszembe ötlük*: a folyamatosságot kifejező ige dinamikája változik, fokozódik a szöveg lineáris olvasatában), továbbá színre viheti a személyes történeteit (*ugye* – mondatkezdő típusbevezető mint kontextualizáló; *...apám annak idején nadrágszíjat is hordott és hózentrógert. És ezen mi nevtünk vásott kamaszként...*). A személyes történetek keretében megosztozhat a közönséggel a tapasztalatokon (mire apám azt mondta: „Kisfiam, nincs történelmi tapasztalatod.”), rokonszenvet ébreszthet és bizalmat építhet ki a befogadókkal (*Ma már értem én.; vásott kamaszként* 'rakoncátlan, rendetlen') az interperszonális kapcsolatteremtés során (vö. 2. fejezet, a humor megnyilatkozási attitűdje). A kabaréjelenetek típuszereplőihöz hasonlóan, a stand-up comedy előadója is autonóm stílusjegyeket hordoz (részben tudatosan kialakított, részben a személyiségéből adódóan), azonban a jellegzetes stílust az előbbinél a jelenetek figuráival azonosítjuk (vö. Hacsek és Sajó szerepe), míg az utóbbinál az előadó személyiségéhez tapad. Fábry Sándor humorát az intelligencia, a közéleti témákra való érzékenysége, a kulturális ismeretek mozgósítása jellemzi (*ebben a Bábelban* – összetett tudást mozgósít az értelmezése; *amelyet én recyclingnak nevezek* – idegennyelv ismeretere épít, 'újrahasznosítás'; "ez jó mulatság, férfi munka volt" – az idézet felismerését, és a forrása ismeretét igényli az értelmezés, Vörösmarty: Gondolatok a könyvtárban; „Kisfiam, nincs történelmi tapasztalatod.” – utalás Trianonra, Horthy-rendszerre, Kádár-rendszerre), melyek a dinamikus jelentésalkotás folyamatában több szinten tudnak megvalósulni, és egy szűkebb réteg számára válnak hozzáférhetővé a maguk teljességében („Kisfiam, nincs történelmi tapasztalatod.”). Az utóbbi egyenes idézet a szövegben értelmezhető egy korábbi félreértés tisztázásaként, a **félreértést** valószínűsíti a narrátor részéről **az egykori és a jelenlegi befogadói szándékok közötti ellentmondás explicitté tétele**: *ezen mi nevtünk vásott kamaszként ↔ ma már értem én.*

A **félreértés mint nyelvi stratégia jelenléte a verbális humorban** a szöveg végén elbeszélte személyes történet alapján valószínűsíthető: *ugye, apám annak idején nadrágszíjat is hordott és hózentrógert. És ezen mi nevtünk vásott kamaszként, mire apám azt mondta: „Kisfiam, nincs történelmi tapasztalatod.” Ma már értem én.* A **félreértés nem nyelvi, viszont a verbális humorban jelenik meg.** A narrátor felhasználja egy félreértett helyzet narratív bemutatását a humoros hatás eléréséhez, vagyis **itt egy tipikus nyelvi stratégia funkciójában jelenik meg a félreértés a humoros hatás kiváltásához.** A félreértés megvalósulásának ideje nem esik egybe a szövegvilág idejével, hanem megelőzi azt. A narrátor a metapragmatikai reflexió tárgyává teszi a félreértést a közös referenciális jelenetben (*ezen mi nevtünk* – ami arra utal, hogy jelentést tulajdonítottak a szokatlan nadrágviseletnek és megítélték azt). Nem indít egyezkedést az egykor, gyerekként félreértett helyzetről (vö. narratív szöveg), hanem szó szerint kívánja visszaadni az apja szavait (az idézett személy nevének megadása), melyek a félreértett helyzet tisztázását célozták, azonban a félreértés csak később, felnőtt fejjel tisztázódott (vö. *most* – kontextualizáló, aminek funkciója a szövegben, az „itt és most” beszédhelyzetben az esemény újratematizálása). A humoros hatást (irónia) az válthatja ki, hogy párhuzamba állítja a villany mellett felhalmozott tartalékfűtőtestek (olajkályha, cserépkályha) funkcióját az egykori nadrágviselet túlzott biztosításával az apja esetében (hózentróger és nadrágszíj viselete egyszerre), a párhuzam

egyúttal keretet biztosít az idézet értelmezéséhez. A szülő feddő szavai és azok megértése közötti hosszú időtáv rokonszenvet ébreszthet a befogadóban.

4. Összefoglaló

A tanulmány azzal a céllal készült, hogy bemutassa a félreértés jelenségének a verbális humorban betöltött szerepét, és a félreértés mint nyelvi stratégia megközelítését megalapozza a nyelvészeti kutatásokban. Három esettanulmányt készítettem két kabaré-, illetve egy stand-up comedy jelenet alapján, melyekben a félreértés mint nyelvi stratégia szerepét vizsgáltam kognitív szemantikai keretben. Az előzetesen választott példaszövegekben különböző módon valósult meg a félreértés nyelvi stratégia funkciójában, melyeket az egyes alfejezetek végén (l. 3.1-3.3.) részletesen ismertettem. A Hacsek és Sajó szövegben két esetben valószínűsíthető félreértés a verbális humorban. Az Aradi-Varga Show jelenetében a nyelvi félreértés megvalósul a dinamikus jelentésképzés folyamatában, emellett szövegszinten beágyazódik egy félrevezetésre épülő helyzetbe, ami a szöveg végén válik egyértelművé. A Fábry-történetben azonosított félreértés nem nyelvi, azonban a verbális humorban jelenik meg a humoros hatás eléréséhez. Az esettanulmányok tovább árnyalják a félreértés jelenség korábbi vizsgálatainak eredményeit, köztük a valószínűsítés műveletének szerepét e jelenség azonosításában és értelmezésében, az iróniával való kapcsolatát, és az emocionális hatáskörét a dinamikus jelentésalkotás folyamatában. Az elemzések arra az eredményre vezettek, hogy a félreértés tipikus nyelvi stratégia funkciójában is megnyilvánulhat, ami motivációt ad a további vizsgálatokhoz ebben az irányban.

Források

- Adamik Tamás (szerk.) 2010. *Retorikai lexikon*. Pozsony: Kalligram.
- Smuts, Aaron 2009. Humor. In *Internet Encyclopedia of Philosophy*. <https://iep.utm.edu/humor/> (Utolsó elérés: 2021. júl. 4.)
1. kabaréjelenet: <https://www.youtube.com/watch?v=cmjKmhIyAw8> (Utolsó elérés: 2021. júl. 11.)
 2. kabaréjelenet: <https://www.youtube.com/watch?v=DmnFw3gRIKc> (Utolsó elérés: 2021. júl. 11.)
 3. kabaréjelenet: https://www.youtube.com/watch?v=Y_DStdI7y2Y (Utolsó elérés: 2021. júl. 11.)

Hivatkozott szakirodalom

- Adamikné Jászó Anna 2018. Az elmeél (acumen), a komikum, a humor és a nevetés (risus). *Századvég* 87. Humor. Budapest: Századvég Kiadó. 5-40.
- Arany János 1962. Széptani jegyzetek. In Arany János. *Prózai művek* 1. Budapest: Akadémiai Kiadó. 532–565.
- Boromisza Dávid 2003. Az interkulturális félreértés kutatásának fő irányzatai. *Szociológiai Szemle* 4. 76–87.
- Bührig, Kristin – Thijs, Jan D. ten, eds. 2006. *Beyond misunderstanding: linguistic analyses of intercultural communication*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Csontos Nóra – Dér Csilla 2018. *Pragmatika a magyar mint idegen nyelv oktatásában*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó.

- Hardi Judit 2010. A félreértés pragmatikai vizsgálata. Társadalmi-nemek közti párbeszéd elemzése alapján. *Magyar Nyelvőr* 134. 78–87.
- House, Juliane – Kasper, Gabriele – Ross, Steven, eds. 2003. *Misunderstanding in social life: discourse approaches to problematic talk*. London, New York: Routledge.
- Imrényi András 2017. Mondattan. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára* 4. Budapest: Osiris Kiadó. 677–759.
- Langacker, Ronald. W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Volume I. Theoretical prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Lendvai Endre 1996. *Közelkép a verbális humorról*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Nagy Marianna 2021a. Félre-értjük egymást? – a sztereotip jelentéstartalom előhívásában szerepet játszó mentális és társas műveletek a megértés folyamatában. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 2021(1). <http://alkalmazottonyelvtudomany.hu/xxi-evfolyam-2021-1-szam/>
- Nagy Marianna 2021b. A félreértések fogalmi alapú megközelítése és az intuíció, az introspekció helye a vizsgálatokban. *Magyar Nyelvőr* (megjelenőben).
- Nasinszky Dezső 2012. A humor kognitív nyelvészeti megközelítése. In Balázs Géza – Veszelszi Ágnes (szerk.): *Nyelv és kultúra. Kulturális nyelvészet*. Budapest: Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Kht., a Magyar Szemiotikai Társaság, a PRAE.HU Kft., Palimpszeszt Kulturális Alapítvány. 119–23.
- Norrick, Neal R. 2007. Set phrases and humor. In Burger, Harald – Dobrovolskij, Dmitrij – Kühn, Peter - Norrick, Neal R. (Hrsg): *Phraseologie. Ein internationales Handbuch der Zeitgenössischen Forschung*. 1. Handbund. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 302–308.
- Palágyi László 2016. A verbális humor kognitív nyelvészeti megközelítése – a lexikai vegyítés és a szemantikai újraértelmezés. *Magyar Nyelvőr* 140(3): 332–346.
- Schirm Anita 2010. A humor a manipuláció szolgálatában – reklámplakátok elemzése. In T. Litovkina Anna–Barta Péter–Hidas Judit (szerk.): *A humor dimenziói. A II. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 108. Budapest: Tinta Könyvkiadó–BGF Külkereskedelmi Kar. 146–154.
- Schirm Anita 2019. A diskurzusjelölők funkciói a szövegtípusok tükrében. In Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatikai tudatosság*. Budapest: ELTE Eötvös József Collegium. 265–290.
- Schnell Zsuzsanna 2008. A humorértelmezési stratégiák kognitív aspektusai. In Dalcsi Margit – T. Litovkina Anna – Barta Péter (szerk.): *In Ezerarcú humor. A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 79. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 240–248.
- Sík Sándor 1943. *Esztétika I–III*. Budapest: Szent István Társulat.
- Silvertown, Jonathan 2020. *The comedy of error: why evolution made us laugh*. London. United Kingdom: Scribe Publications.
- Simon Gabriella 2018. Gendernyelvészet a kulturális antropológia és a lingvisztikai szintek tükrében. In Dobák Imre – Hautzinger Zoltán (szerk.): *Szakmaiság, szerénység, szorgalom: Ünnepi kötet a 65 éves Boda József tiszteletére*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó. 637–645.
- Svindt Veronika – Tátrai Szilárd 2019. Mitől jó az ironia? A humorérzék szerepe az ironia létrehozásában és megértésében. *Magyar Nyelv* 115. 129–144.
- Szilágyi-Gál Mihály 2018. *A félreértés esélyei*. Budapest: Gondolat Kiadó. 97–103.
- Tannen, Deborah 2019. *Miért értjük félre egymást?* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára* 4. Budapest: Osiris Kiadó. 899–1058.

- T. Litovkina Anna 2013. Nyelvi humor a közmondásferdítésben magyar, angol, német, francia és orosz példákkal. In Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Péter – Hrisztova-Gotthardt Hrisztalina (szerk.): In *Sokszínű humor. A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 151. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 243-268.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. A nyelvi norma. *Nyelvtudományi Értekezések* 144. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára* 4. Budapest: Osiris Kiadó.

NAGY MARIANNA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
nagy.marianne20@gmail.com